

Ж.Е. Нұрбаев*¹, Д.Р. Начаева², С.Б. Кішібаева³

¹Қазақстан Республикасының Президенті жанындағы
Қазақстанның стратегиялық зерттеулер институты, Астана, Қазақстан Республикасы,
e-mail: zhaslannurbayev@gmail.com

²Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан Республикасы,
e-mail: dnachaeva@bk.ru

³Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан Республикасы,
e-mail: kishi.sb84@gmail.com

ҚАЗАҚСТАН ТАРИХЫ БОЙЫНША МЕКТЕП ОҚУЛЫҚТАРЫНЫҢ ҰЛТТЫҚ БІРЕГЕЙЛІКТІ ҚАЛЫПТАСТЫРУҒА ӘСЕРІ

Аңдатпа

Бұл мақалада ұлттық бірегейлікті қалыптастырудағы Қазақстан тарихы бойынша мектеп оқулықтарының рөлі зерттеледі. Тарихнамаға, бірегейлік теориясы мен ұлт құрылысы саласындағы зерттеулерге негізделген пәнаралық тәсілдің арқасында мақалада қазақстандық ұлттық бірегейлікті қалыптастыруға ықпал ететін әртүрлі уақыт кезеңдеріндегі мектеп оқулықтарындағы маңызды тарихи оқиғалардың баяндалуына салыстырмалы талдау ұсынылған. Мақалада 1990-шы жылдардың басынан бастап ҚР Білім Министрлігі ұсынған соңғы басылымдарға дейінгі оқулықтардағы тарихи әңгімелердің эволюциясы қарастырылып, екпін, перспектива және идеологиялық шеңбердегі өзгерістерді талдайды.

Мектеп оқулықтарының мазмұны мен хабарын зерделеу кезінде мақалада білім беру, тарихи сана және Қазақстандағы ұлттық бірегейлікті қалыптастыру арасындағы күрделі өзара іс-қимыл туралы түсінік ұсынылады. Осы зерттеудің арқасында мектеп оқулықтарындағы тарихи оқиғаларды баяндаудағы өзгерістер кеңірек әлеуметтік әңгімелер мен ұмтылыстарды қалай бейнелейтіні және мәңгі жасайтыны туралы түсінік алуға болады, нәтижесінде Қазақстан Республикасында ұлттық бірегейліктің қалыптастыруына ықпал етеді.

Түйін сөздер: Қазақстан, ұлттық бірегейлік, мектеп оқулықтары, тарихи жад, тарихи әңгімелер, тарихнама.

Алғыс айту: Мақала Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің Ғылым комитеті қаржыландыратын BR21882266 гранттық жобасын іске асыру шеңберінде дайындалған.

Zh.Ye. Nurbayev*¹, D.R. Nachayeva², S.B. Kishibaeva³

¹Kazakhstan Institute for Strategic Studies under the President of the Republic of Kazakhstan,
Astana, Republic of Kazakhstan
e-mail: zhaslannurbayev@gmail.com

²L. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Republic of Kazakhstan
e-mail: dnachaeva@bk.ru

³L. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Republic of Kazakhstan
e-mail: kishi.sb84@gmail.com

THE INFLUENCE OF SCHOOL TEXTBOOKS ON THE HISTORY OF KAZAKHSTAN ON THE FORMATION OF NATIONAL IDENTITY

Abstract

This article examines the role of school textbooks on the history of Kazakhstan in the formation of national identity. Thanks to an interdisciplinary approach based on historiography, research in the field of identity theory and nation-building, the article presents a comparative analysis of the narration of important historical events in school textbooks from different periods of time, which contribute to the construction of Kazakhstan's national identity. This article examines the evolution of historical narratives in textbooks from the early 1990s to the latest editions recommended by the Ministry of Education of the Republic of Kazakhstan, analyzing changes in emphasis, perspective, and ideological framework.

By examining the content and message of school textbooks, the article offers insight into the complex interaction between education, historical consciousness and the formation of national identity in Kazakhstan. This research can provide insight into how changes in the narrative of historical events in school textbooks reflect and perpetuate broader social narratives and aspirations, ultimately contributing to the formation of national identity in the Republic of Kazakhstan.

Keywords: Kazakhstan, national identity, school textbooks, historical memory, historical narratives, historiography.

Acknowledgement: This research is funded by the Science Committee of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan (Grant No. BR21882266).

Нурбаев Ж.Е.^{*1}, Начаева Д.Р.², Кишибаева С.Б.³

¹Казахстанский институт стратегических исследований при Президенте РК,
Астана, Республика Казахстан, e-mail: zhaslanmurbayev@gmail.com

²Евразийский национальный университет имени Л.Гумилева, Астана, Республика Казахстан,
e-mail: dnachaeva@bk.ru

³Евразийский национальный университет имени Л.Гумилева, Астана, Республика Казахстан,
e-mail: kishi.sb84@gmail.com

ВЛИЯНИЕ ШКОЛЬНЫХ УЧЕБНИКОВ ПО ИСТОРИИ КАЗАХСТАНА НА ФОРМИРОВАНИЕ НАЦИОНАЛЬНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ

Аннотация

В данной статье исследуется роль школьных учебников по истории Казахстана в формировании национальной идентичности. Благодаря междисциплинарному подходу, основанному на историографии, исследованиях в области теории идентичности и нациестроительства, в статье представлен сравнительный анализ повествования важных исторических событий в школьных учебниках разных периодов времени, которые способствуют построению казахстанской национальной идентичности. В данной статье рассматривается эволюция исторических нарративов в учебниках с начала 1990-х до последних изданий, рекомендованных Министерством просвещения РК, анализируя изменения в акцентах, перспективе и идеологических рамках.

При изучении содержания и посыла школьных учебников, в статье предлагается понимание сложного взаимодействия между образованием, историческим сознанием и формированием национальной идентичности в Казахстане. Благодаря этому исследованию можно получить представление о том, как изменения в повествовании исторических событий в школьных учебниках отражает и увековечивает более широкие социальные нарративы и устремления, что в итоге способствует формированию национальной идентичности в Республике Казахстан.

Ключевые слова: Казахстан, национальная идентичность, школьные учебники, историческая память, исторические нарративы, историография.

Благодарность: Статья подготовлена в рамках реализации грантового проекта BR21882266, финансируемого Комитетом науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан.

Кіріспе. Ұлттық бірегейлік адамдардың белгілі бір ұлтқа немесе елге қатысты сезінетін тиесілілік, бірлік және ынтымақтастық сезімін білдіреді. Бұл сәйкестік мемлекет азаматтарын біріктіретін және оларды басқалардан ерекшелендіретін жалпы нанымдарды, құндылықтарды, рәміздерді, дәстүрлер мен мәдени тәжірибелерді қамтиды. Ұлттық бірегейлік-тарихи тәжірибе, Мәдени мұра, тіл, дін және саяси институттарды қоса алғанда, әртүрлі факторлардың әсерінен қалыптасатын күрделі және көп қырлы тұжырымдама.

Тарихи жадқа және жалпы тарихқа келетін болсақ, ол ұлттық бірегейлік ұғымымен тығыз байланыс-ты. Бұл адамдардың өзін-өзі тануы мен әртүрлі этникалық топтардың бірлігін нығайту үшін есте сақтаудың үлкен маңызы бар. Ұлттық бірегейлік ұлттың тарихын, оның қазіргі шындықтарын және болжамды болашағын түсіну арқылы қалыптасады, бұл процесте тарихи жады маңызды рөл атқарады. Осы байланысқа баса назар аударып, Я. Ассманн, мысалы, "сәйкестікті" мәдени жадтың әсерінен болатын "саяси қиял" ретінде сипаттайды [1]. Этносимволизм теориясында Э. Смит ұлттық бірегейлікті қалыптастырудағы мәдени рәміздер мен мифтердің маңыздылығына назар аударып, бұл ұлттар уақыт өте келе өздерінің жеке басы мен сабақтастығын растау үшін көбінесе ежелгі немесе мифтік шығу тегіне сүйенеді [2].

Тарих оқулықтары тарихи білімді таратудың негізгі құралдарының бірі ретінде бірнеше негізгі тетіктер арқылы ұлттық бірегейлікті қалыптастыруға айтарлықтай әсер етеді. Нақты тарихи оқиғаларға, тұлғалар мен әңгімелерге баса назар аударып отырып, оқулықтар жалпы ұжымдық жадтың қалыптасуына ықпал етеді. Бұл ұжымдық жады ұлттық бірегейлікті қалыптастыруға ықпал ете отырып, азаматтар арасында тиесілілік пен ынтымақтастық сезімін нығайтады. Біздің ел халқының полиэтностық контекстінде оқулықтар Қазақстанның мәдени мұрасы туралы хабардарлықты арттыруда және бағалауда шешуші рөл атқарады. Мәдени дәстүрлерге, тілдерге, әдет-ғұрыптарға және әдеби жетістіктерге баса назар аударып отырып, оқулықтар оқушыларға мәдени мақтаныш пен өзіндік ерекшелік сезімін оятады. Бұл мәдени хабардарлық адамдар мен олардың ортақ мәдени және тарихи мұралары арасындағы байла-нысты нығайтады, ерекше ұлттық бірегейлікті дамытады. Сонымен қатар, демократия, толеранттылық және әлеуметтік келісім сияқты құндылықтарды насихаттай отырып, оқулықтар оқушылардың бойында азаматтық жауапкершілік пен тиесілік сезімін тәрбиелейді.

Ұлттық бірегейлік Қазақстан сияқты алуан түрлі қоғамда әлеуметтік бірігу мен ынтымақтастықты нығайтуда шешуші рөл атқаратындықтан, мектеп оқулықтарының ұлттық бірегейлікті қалыптастыруға қалай ықпал ететінін түсіну азаматтар арасындағы бірлік пен инклюзивтілікке ықпал ететін тетіктерге жарық түсіруі, сондай-ақ бөлінудің немесе оқшауланудың ықтимал көздерін ашуы мүмкін. Қандай тарихи оқиғаларға баса назар аударылатынын немесе алынып тасталатынын, олардың қалай түсіндірілетінін және оларда қандай құндылықтар мен мағыналар бар екенін талдай отырып, біз азаматтардың өз елінің тарихын және ондағы орнын қалай қабылдайтынын тереңірек түсіне аламыз.

Осылайша, Қазақстан тарихы бойынша мектеп оқулықтарының ұлттық бірегейлікті қалыптастыруға әсерін зерттеу білімге, әлеуметтік бірлікке, тарихи санаға, азаматтық белсенділікке және саясатты әзірлеуге әсер ету тұрғысынан маңызды. Бұл ұлттың ұжымдық бірегейлігін қалыптастырудағы білімнің рөлін сыни тұрғыдан талдауға мүмкіндік және инклюзивті және біртұтас қоғам құруға қалай ықпал ету керектігі туралы түсінік береді.

Материалдар мен әдістер. Бұл мақалада тарихи есте сақтау, білім беру, атап айтқанда мектеп оқулықтары мен ұлттық бірегейлікті қалыптастыру арасындағы байланысты зерттейтін іргелі және тұжырымдамалық зерттеулерге ерекше назар аударып отырып, берілген тақырып бойынша қолданыстағы әдебиеттерге шолу жасалды. Ең алдымен, Б.Андерсонның «Ойдан шығарылған қауымдастықтар» тұжырымдамасын ескеру керек, ол тарихтың ұлттық бірегейлікті қалыптастыруға қалай ықпал ететінін ғана емес, оның не екенін де түсінуде маңызды рөл атқарады. Андерсон өзінің «Ойдан шығарылған қауымдастықтар: ұлтшылдықтың пайда болуы мен таралуы туралы ойлар» атты негізгі жұмысында ұлттар — бұл ортақ мәдени, тілдік және тарихи түсініктермен байланысты қауымдастықтар болып табылатын ұжымдық қиял әрекеттері ықпал ететін ортақ тиесілілік сезімімен байланысты әлеуметтік құрылған қауымдастықтар деп тұжырымдайды [3]. Б.Андерсонның пікірінше, ешқашан бетпе-бет кездеспейтін адамдар арасында ортақ бірегейлік сезімін қалыптастыруға ұлттық (жергілікті) тілдерді басып шығаруды дамыту және бекіту ықпал етті. Стандартталған баяндамалар мен жалпы мәдени түсініктер арқылы оқулықтар ұжымдық ұлттық сананы қалыптастыруға және сақтауға ықпал етеді.

Бұл бағыттағы негізгі ұғымдардың бірі - М.Хальбвакс ұсынған «жад құрылымы» идеясы - адамдардың өткенді өздерінің әлеуметтік ортасы аясында есте сақтайды және түсіндіреді деп болжайды. Ол оқиғаның ұжымдық жадыны қалыптастыруда орталық рөл атқаратынын айтады, өйткені ол әлеуметтік топтар өздерінің жеке басы туралы әңгімелерін құратын бастапқы материалды қамтамасыз етеді [4]. Хальбвакс ұжымдық жадының динамикалық және қарама-қайшы сипатын атап, оның саяси, мәдени немесе идеологиялық бағдарламаларды ілгерілету үшін әртүрлі күштердің қайта түсіндіруіне және манипуляциясына бейім екенін көрсеткен.

Француз тарихшысы Эрнест Ренанның пікірінше, ұлттық бірегейліктің құрылысы тарихи әңгімелермен және ұжымдық жадымен терең байланысты. Өзінің әйгілі дәрісінде "Ұлт дегеніміз не?" Ренан ұлттың мәні тек этникалық немесе лингвистикалық біртектілікке ғана емес, сонымен бірге тарихи сабақтастық пен ұжымдық ерік-жігердің жалпы сезіміне негізделген деп тұжырымдайды [5]. Ол ұлттар ұлттық бірегейлік туралы белгілі бір көзқарасты нығайту үшін басқаларды қалдырып, белгілі бір оқиғалар мен қайраткерлерді есте сақтауы жөн көретіндігін алға тарта отырып, тарихи жадының таңдамалы сипатына баса назар аударды. Тарих кітаптарын қоса алғанда, есте сақтаудың бұл таңдамалы сипаты тарихтың біріктіруші күш және идеологиялық құрылыс құралы ретінде әрекет ететінін көрсетеді.

Т. Адорноның ұлттық бірегейлікті құрудағы тарихтың рөліне деген көзқарасы тарихи әңгімелерге сәйкес келетін манипуляция, бұрмалау және идеологиялық бақылау мүмкіндіктеріне назар аударып отырып, сыни болып табылады [6]. Адорноның пікірінше, білім беру материалдары, соның ішінде оқулықтар арқылы берілетін тарихи әңгімелер билеуші элитаның мүдделерімен қалыптасады және

олардың мақсаттарына қызмет етеді. Оқулықтар, атап айтқанда, ұлттық тарихтың рұқсат етілген нұсқалары таратылатын идеологиялық өңдеу орындары ретінде қарастырылады.

А. Виммер сонымен қатар білім мен оқулықтар ұлттық бірегейлікті қалыптастырудың қуатты құралы ретінде қызмет етеді деп сенді [7]. Оның пікірінше, елдер мұны ұлттық тарихтың негізгі сәттерін, жетістіктерін немесе күрестерін баса көрсетуді қамтуы мүмкін нақты тарихи әңгімелерді таңдау және оларға баса назар аудару арқылы жасайды; азаматтардың ортақ ұлттық мәдениеті мен тілдік сәйкестігі идеясын нығайтатын және ұлттық құндылықтар мен мұраттарды ілгерілету арқылы үстем ұлттық тілді (тілдерді) және мәдени рәміздерді насихаттау.

Эрик Хобсбаум мен Теренс Рейнджер «дәстүрді ойлап табу» бірлескен жұмысында дәстүрді ойлап табу және манипуляциялау арқылы тарихтың ұлттық бірегейлікті қалыптастыруда қалай маңызды рөл атқаратынын мұқият талдайды [8]. Оқулықтар мәдени жаңғырту құралы ретінде осы ойлап тапқан дәстүрлерді таратуда, кейінгі ұрпақтардың түсініктері мен ұлттық болмыстарын қалыптастыруда басты рөл атқарады.

Бұл зерттеуде қолданылған әдістер мектеп оқулықтарының мазмұнын талдауға, олардың ұлттық бірегейлікті қабылдауға әсерін түсінуге және осы оқулықтар жасалатын және таратылатын кеңірек әлеуметтік-саяси контекстті зерттеуге арналған сапалық және сандық тәсілдерді біріктіреді.

Мақалада тарихнамалық, салыстырмалы және мазмұнды талдау әдісі қолданылады. Автор әр түрлі білім деңгейлері (бастауыш, орта және жоғары мектеп) және уақыт кезеңдері (1990 жылдардан бастап қазіргі уақытқа дейін) үшін Қазақстан тарихы бойынша оқу бағдарламасында қолданылатын мектеп оқулықтарын таңдады. Бұл әдістерді қолдану оқулықтарда ұсынылған негізгі тақырыптарға, оқиғаларға, сандарға және әңгімелерге назар аударуды, сондай-ақ оқушылардың ұлттық бірегейлікті түсінуіне әсер етуі мүмкін үлгілерді, қиғаштықтарды және кемшіліктерді анықтау, үшін тілді, бейнелерді және әңгімелерді зерттеуді білдіреді. Сондай-ақ, автор деректерді шығарып, синтездеді. Қазақстанның тарихнамалық ландшафтына шолу жасау және біздің еліміздегі тарих ғылымының эволюциясы және оның Қазақстан-дағы ұлттық бірегейлікті құруға әсері туралы түсінік бере алатын осы саладағы негізгі тенденциялар мен әңгімелерді анықтау мақсатында таңдалған әдебиеттерден тиісті ақпарат пен қорытындылар синтезделді.

Жалпы, осы зерттеуде пайдаланылған материалдар мен әдістер мектеп оқулықтарының Қазақстан-дағы ұлттық бірегейлік пен тарихи жадыны қалыптастырудағы тарихтың рөлін тереңірек түсінуге ықпал ететін елдегі тарихнаманың ұлт құрылысы мен эволюциясына әсерін кешенді және жан-жақты зерттеуге бағытталған.

Талқылау. Тарих ұлттық бірегейлікті қалыптастыруда шешуші рөл атқарады, оның негізі, ұжымдық сана құрылатын және сақталатын нәрсе ретінде қызмет етеді. Өткен оқиғалар арқылы мемлекеттер ортақ мұра, құндылықтар мен ұмтылыстар сезімін түсіндіре алады, бұл халықтың әртүрлі топтары арасында қауымдастық пен тиесілілік сезімін тудырады. Көптеген әйгілі батыс зерттеушілері тарих пен ұлттық бірегейлік арасындағы күрделі байланысты зерттеп, тарихи дискурс бір мемлекет шеңберінде азаматтар-дың өзін-өзі сәйкестендіруін қалыптастыратын және нығайтатын механизмдерді қарастырды. Мысалы, Б. Андерсон тарихи әңгімелерді баспа материалдары, соның ішінде газеттер мен оқулықтар арқылы тарату арқылы адамдар ұлттық бірегейлікті қалыптастыруға ықпал ететін кеңірек ұжымға жату сезімін дамыта-тынын атап көрсетеді. Ренан өзінің әйгілі «Ұлт дегеніміз не?» дәрісінде ұлттар тек этникалық немесе лингвистикалық маркерлерге ғана емес, сонымен бірге өткенді, бүгінді және болашақты жалпы түсінуге негізделген деп болжайды. Сондай-ақ, кейбір батыс зерттеушілері 1990 жылдан бастап Қазақстандағы орта білім беру тарихы бағдарламасына көшуді зерттеді. Бұған, атап айтқанда, К. Киссейннің «History Education in Transit: Where to for Kazakhstan?» мақаласында автор саяси кеңістіктегі өзгерістер білім беру саясатына қалай әсер ететінін, әсіресе кеңестік ықпалдан қазақстандық перспективаға қарай кететін ұлттық бірегейлікті құру контекстінде зерттейді [9]. Киссейн өз жұмысында білім беру жүйесін советизациялауға және қайта құруға бағытталған жаңа ұлттық әңгіме өрістетугін қарастырады.

Оқулықтардың қоғамдық құндылықтарды, тарихи сана мен ұлттық бірегейлікті қалыптастырудағы рөлі қазақстандық зерттеушілер үшін де маңызды тақырып болып қала береді. Оқулықтардың Қазақстан-ның әлеуметтік ортасының түрлі салаларына және жалпы құндылықтар жүйесіне әсерін А.Досыбаева, Б.Құрманов, Қ.Қасымов, Г.Меңдіқұлова және Ж. Бекжанова зерттеді. Қазақстандық зерттеушілердің жұмыстары арасында Ж. Асанованың «Teaching the Canon? Nation-building and post-Soviet Kazakhstan 's literature textbooks» мақаласы қазақ тілінде оқытатын мектептер үшін әзірленген әдебиет бойынша жаңа оқулықтар қарастырады [10]. Автор кеңестік және посткеңестік дәуірдегі оқулықтарды салыстыра отырып, олардың ұлттық бірегейлік пен азаматтық туралы идеяларды қалай

қалыптастыратынын зерттейді, кеңестік институционалдық және мәдени мұраның Қазақстандағы әдебиет бойынша қазіргі оқу бағдарламасына тұрақты әсерін тереңдетеді.

2012-2014 жылдары Қазақстан мен Ұлыбритания ғалымдарының Қазақстандағы орта білім беруді интернационалдандыру мен реформалауға арналған бірлескен зерттеуі жүргізілді, оның бір бөлігі ««Советское» мақаласы Қазақстанның мұғалімдері мен кәсіби сенімдерінің естеліктерінде: реформаторлар, халықаралық консультанттар мен практиктердің ой-пікірлеріне арналған сәттер» [11]. Е. Фимяр және К. Құрақбаев Қазақстандағы білім беру саласында кеңестік білім берудің қандай естеліктері мен тәжірибелері әлі де үстемдік ететінін және бұл сенімдер елдегі білім беру пікірталастарын қалай қалыптастыратынын зерттеуге бағытталған зерттеулермен айналысты. Нәтижесінде авторлар Қазақстанның білім беру жүйесіндегі өзгерістер мен қазақстандық педагогтарының сенімдеріндегі өзгерістерді талдауды біріктіретін бейнеге қол жеткізді.

Білім беру, оқулықтар мен ұлттық бірегейліктің қиылысына назар аударатын зерттеушілер арасында Азиз Бурханов пен Берікбол Дүкеевті атап өткені жөн. А. Бурханов оқулықтардың Қазақстан ұлттық тарихының ресми бекітілген нұсқаларын талдау арқылы ұлттық бірегейлікті қалыптастыруға қалай ықпал ететінін қарастырады. Ол өз еңбектерінде жоңғар соғыстары, Қазақ хандығының Ресей империясына қосылуы және Кеңес дәуірі сияқты маңызды тарихи оқиғаларға байланысты әңгімелерге ерекше назар аудара отырып, Қазақстан тарихы оқулықтарында бейнеленген тұлға туралы басым идеяларды анықтауға тырысады. [12]. Б. Дүкеев тарихи оқиғалардың, атап айтқанда 1931-1933 жылдардағы ашаршылық пен екінші дүниежүзілік соғыстың отыз жылға жуық уақыт бойы Қазақстанның орта мектеп оқушыларына ұсынылған оқу материалдарында талқыланып, ұсынылғанын зерттейді [13]. Б.Дүкеев жалпы білім беретін мектептің тарих оқулықтарының мазмұнына егжей-тегжейлі талдау жасап, түрлі тарихи оқиғалардың қалай сипатталғанын, түсіндірілгенін және мемлекет құру туралы кеңірек әңгіме аясында контексттендірілетінін зерттейді.

Р.К. Қадыржановтың "Қазақстанның этномәдени символизмі және ұлттық бірегейлігі" кітабы этномәдени символизм мен Қазақстанның ұлттық бірегейлігін қалыптастыру арасындағы күрделі байланысты зерттейді [14]. Қадыржанов этномәдени рәміздердің түрлі аспектілерін, оның ішінде тарихты, оны Қазақстанда мифологияландыру және ескіру практикасын зерттейді, тарихтың ұлттық бірегейлікті нығайту мен заңдастырудағы маңыздылығын атап көрсетеді.

Осылайша, жоғарыда келтірілген зерттеулер тарихи жад/тарих және "сәйкестік" ұғымдары бір-бірімен тығыз байланысты және өзара тәуелді екенін көрсетеді. Бұл жадты сақтау адамдардың өзін-өзі анықтауы мен азаматтардың мемлекеттегі бірлігі үшін өте маңызды екендігімен түсіндіріледі. Сәйкестілік ұлттың тарихын, оның қазіргі шындықтарын және болжамды болашағын түсіну арқылы дамиды, бұл тарихи жадыны ұлттық бірегейлікті қалыптастырудың негізгі факторы етеді. Позитивті және қаһармандық бейнелер мен тарихи әңгімелерді насихаттау әр түрлі мәдени немесе этникалық топтағы азаматтарды шоғырландыруға байланысты мәселелерді шешуге көмектеседі.

Зерттеу нәтижелері. Мектеп пәні ретінде Қазақстан тарихы жалпы білім беретін мектептің бағдарламасына тек 1990-1991 жылдары, Кеңес өкіметі күн батқан кезде ғана енгізілді. Кеңес Одағы ыдырағаннан кейін Тәуелсіздікпен бірге жүретін жаңа сөз бостандығы көптеген тарихшыларға бұрын тыйым салынған тақырыптарға тереңірек үңілуге мүмкіндік берді. Тарихи әділеттілікті қалпына келтіру және кеңестік ғылым мен идеологиядан туындаған бұрмалануларды түзету үшін жаңа бағытты әзірлеу жөніндегі комиссия құрылды, оны тарихшылар Ж.Қасымбаев мен Т. Тұрлығұл басқарды. Бұл топтың мақсаты Қазақстан тарихын және оқулықтарды оқытуда, атап айтқанда, Кеңес Одағы құрған Алаш партиясының қызметіндегі бұрмалануларды; ұжымдастыру, аштық пен жаппай қуғын-сүргін салдарын; тың жерлерді игеру науқанының салдарын; кеңестік Қазақстандағы ұлттық саясатты бұрмалауды және т.б. жою жолымен қажетті өзгерістерді әзірлеу болды.

Қазақстандық басылымның алғашқы оқулықтары 1994-1996 жылдарға жатады. Қазақстан тарихының оқулықтарын басып шығаруға Қазақстанның ұлттық тарихын зерделеу мен оны объективті бағалаудың мазмұнын қайта қарау және жаңа тәсілдерді қолдану негіз болды. Негізі мектеп аудиториясына арналмаған қолданыстағы академиялық басылымдар мен жеке монографиялар болды. 1991-1999 жылдары «Рауан» және «Атамұра-Қазақстан» баспалары кеңестік кезеңнің оқу бағдарламасы бойынша әзірленген 7-11 сыныптарға арналған Қазақстан тарихы бойынша оқулықтар шығарды (авторлары М.К. Қозыбаев, Ж. Қасымбаев, Д. Бабаев, К. Нұрпейісов, К. М. Байбақов). 2000 жылдардың басында оқулықтар жаңа МЖБС (2000 ж.) қабылданғаннан кейін жаңа буын оқулықтары ретінде қайта басылды. 2004 жылы басылымға құқық бәсекелестік ортаға берілді. Сондай-ақ, білім беру ұйымдары үшін оқу әдебиеттерін дайындауды және басып шығаруды ұйымдастыру жөніндегі Нұсқаулық (Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің 2004 жылғы 24 мамырдағы № 454 бұйрығы) бекітілді және жаңа буын оқулықтарына сараптама жүргізілді [15].

Қазақстандағы жалпы білім беретін мектептерге арналған мектеп оқулықтарының құрылымы мен мазмұнына қатысты мемлекеттік стандартқа келетін болсақ, осы мақсатта 1996 жылы Қазақстан Республикасының жалпы білім беретін мектептеріне арналған оқулықтар мен оқу-әдістемелік кешендерді дайындау мен басып шығарудың мақсатты бағдарламасы қабылданды. Нысаналы бағдарламаны іске асыру мақсатында Ы. Алтынсарин атындағы Қазақ білім мәселелері институтының базасында баламасыз оқулықтар мен жаңа буын ОӘК әзірлеу үшін авторлық ұжымдар құрылды. Мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандартын Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы әзірлейді. 2016 жылдан бастап жаңа стандартты енгізу білім берудің жаңартылған мазмұны оқулықтарын әзірлеу және басып шығару үшін негіз болды. Жаңартылған мазмұндағы оқулықтарды енгізу ҚР Білім және ғылымды дамытудың 2016–2019 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасында белгіленген кестеге сәйкес жүзеге асырылды (ҚР Президентінің 2016 жылғы 1 наурыздағы Жарлығы).

Осы мақаланың мақсаты Қазақстан тарихы бойынша мектеп оқулықтарының ұлттық бірегейлікті қалыптастыруға әсерін айқындау болып табылатындықтан, авторлар революцияға дейінгі кезеңдегі Қазақстан тарихындағы аса маңызды оқиғаларға: Қазақ хандығының Ресей империясына қосылуы мен 1916 жылғы ұлт-азаттық қозғалысына және 1990-шы жылдардан бастап қазіргі уақытқа дейін екпіндердің, түсіндірмелердің және әңгімелеу тілдің қандай өзгерістерге ұшыратына назар аударылған. Бұл оқиғалар тарихи контекст пен қазақстандық ұлттық болмыстың эволюциясын түсіну үшін өте маңызды. Қазақстанның Ресей империясына қосылу процесі терең әлеуметтік-саяси және мәдени өзгерістерге алып келген өңір тарихындағы бетбұрыс болды. Сол сияқты, 1916 жылғы ұлт-азаттық қозғалыс қазақ халқының тәуелсіздікке деген ұмтылысын бейнелейтін автономия мен өзін-өзі анықтау үшін күресті бейнелейді. Бұл оқиғаларды мектеп оқулықтарына енгізу оқушылардың өз тарихы туралы білімдерін байытып қана қоймайды, сонымен қатар олардың мәдени мұрасы мен ұлттық болмысымен тереңірек байланыс орнатуға ықпал етеді. Осы тарихи оқиғаларды мұқият жариялау арқылы мектеп оқулықтары ұжымдық есте сақтау мен ұлттың өзіндік ерекшелігін қалыптастыруда шешуші рөл атқарады. Олар қазақстандықтардың болашақ ұрпақтары арасында тиесілілік пен бірлік сезімін тәрбиелей отырып, білім алушыларға өздерінің тарихи мұраларымен өзара іс-қимыл жасау үшін алаң ұсынады.

Қазақ хандығының Ресей империясына қосылуы XVIII–XIX ғасырларда орын алған маңызды тарихи оқиға болды. Бұл үдеріс бірнеше онжылдықтарға созылды және қазақ халқы мен бүкіл Орталық Азияның кең геосаяси ландшафты үшін терең салдары болды. Өздеріңіз білетіндей, XVIII ғасырға қарай Қазақ хандығы көрші мемлекеттердің, соның ішінде кеңейіп келе жатқан Ресей империясының ішкі келіспеушіліктері мен сыртқы қысымына тап болды. Ресей империясы стратегиялық аумақтарды бақылауға алуға, сауда жолдарын басып алуға және өз шекараларын басқа аймақтық державалардан қорғауға тырысты. Ол үшін ол Қазақ хандығына ықпал ету және бақылау орнату үшін бірқатар дипломатиялық маневрлер мен әскери жорықтар өткізді. Кейбір қазақ хандарымен келісімшарттар мен одақтар жасалды, ал Ресей шапқыншылығына қарсы шыққандарға қарсы әскери қимылдар жасалды. Аннексия процесі өзінің тәуелсіздігі мен дәстүрлі өмір салтын сақтауға ұмтылған көптеген қазақ тайпалары мен көшбасшыларының қарсылығына тап болды. Бұл қарсылық анда-санда қақтығыстар мен Ресей билігіне қарсы көтерілістерге әкелді. Алайда, уақыт өте келе Ресей империясы қазақ территорияларын өзінің әкімшілік құрылымына біртіндеп енгізіп, бақылауды шоғырландыру үшін губернаторлықтар мен бекіністер құрған.

Бұл оқиғаның Қазақстан тарихы оқулықтарында көрініс табуына келетін болсақ, Қазақ хандығының Ресей империясына қосылуына қатысты баяндаудағы ең үлкен өзгерістер 1990 жылдардың басында байқалды.

Қазақстанның Ресейге қосылу процесі кеңес дәуіріндегі оқулықтарда және Тәуелсіздік кезеңінде жазылған оқулықтарда айтарлықтай ерекшеленді. Кеңес дәуірінің оқулықтарында Қазақстанның (және Орталық Азияның басқа да аумақтарының) қосылуы өркениеттің тарихи ілгерілеуі мен таралуының бір бөлігі ретінде бейнеленген. Мысалы, «Қазақ КСР тарихы туралы әңгімелерде. IV сыныпқа арналған оқу құралы» (1974 ж.) баяндамасында Қазақстанның дамуы үшін тиімді деп ұсынылған Ресей империясына «ерікті» қосылу идеясы баса айтылды [16]. Сыныптық күрес пен трансформация басты назарда – оқулықта Ресей империясының Қазақстанды қайта құрудағы рөлі, таптық күрес және деспоттық феодалдық билеушілерді құлату туралы айтылады [16, 24–28 б.].

Тәуелсіз Қазақстанда жазылған оқулықтарда тарихи оқиғаларға, соның ішінде Ресейге қосылуға аса сыни және салмақты көзқарас қабылданды. Осы тарихи процестің күрделілігі мен салдарын мойындауға баса назар аударылды. 1993 жылы Тарих және этнология институтының алғашқы жалпылама еңбегі жарық көрді. Ш. Уәлиханов Қазақстан тарихы бойынша, онда XVIII және XIX ғасырлардағы Орталық Азиядағы Ресей империясының экспансионистік саясатының факторы атап көрсетілген [17]. Оқулықта

қазақ халқының шын мәнінде күрделі жағдайы, сондай-ақ Қазақ хандығының Ресей империясының құрамына енуіне алып келген дипломатиялық маневрлер мен әскери-экономикалық себептер баяндалады. 9-сыныпқа арналған 1999 жылғы оқулығында осы тарихи кезеңді баяндау кезінде екпіннің кейбір өзгерістері байқалады [18]. Біріншіден, қазақ халқының Ресейге қосылуының әлеуметтік, экономикалық және мәдени салдары, оның ішінде оң жақтары да мұқият талқыланады. Екіншіден, Батырлар пантеонының қалыптасуы басталады – Абылай ханға үлкен көңіл бөлініп, оның қазақ мемлекеттілігін дамытудағы жетістіктерін атап өтті. Үшіншіден, егер 1993 жылғы оқулықта наразылық қозғалыстары тек контексте айтылса, 1999 жылғы оқулықта олардың әрқайсысына жеке параграф бөлінген [18, 45-90 б.]. 2004-2005 жылдардағы оқулықтардың мазмұны ерекшеленбейді, бірақ осы кезеңдегі кейбір оқиғаларға басқа идеологиялық негіздер берілген, мысалы, 1999 жылғы оқулықта – «Ішкі (Бөкей) Ордасындағы 1836-1838 жылдардағы шаруа көтерілісі», 2005 жылғы оқулықта. 9 – сынып үшін – «Исатай Тайманұлы мен Махамбет Өтемісұлы бастаған 1836-1838 жылдардағы ұлт-азаттық көтеріліс», қазақ халқының күресінің ұлттық сипатын ерекше атап өткен [19], ал 1999 жылғы оқулықта – «Қазақстанның Ресей империясына қосылуының аяқталуы», сонымен 2004 жылы 8-сынып оқулығында – «Қазақстанды Ресейдің отаршылдық жаулап алуының аяқталуы және оның зардаптары» қазақ хандығының өз еркімен қосылуына емес, оған қосылуына тоқталған [20]. 2006 жылғы 10-сынып оқулықтарында Ресей экспансиясының мотивтері мен отаршылдық мұрасының әртүрлі түсіндірмелерін қамтитын тарихнамалық пікірталастарды көрсететін қызықты сәйкессіздіктер байқалады [21]. Ә.Төлеубаев, Ж.Қасымбаев, М.Қойгелдиев авторлары болған оқулықта қазақ халқының тәуелсіздігінен айырылғанына баса назар аударылған [21, 207–211 б.], ал С.Жолдасбаевтың авторлығымен оқулықта дәл мемлекетке және оның «Ресей империясының шикізаттық қосымшасына» айналуына назар аударылған [22]. 2004 жылғы оқулықты 2012 жылы Ж. Қасымбаевтың авторлығымен қайта басып шығаруда, оқулыққа Қазақстан аумағының картографиялық бейнелері енгізілгеннен басқа мазмұндық өзгерістер байқалмайды [23].

Соңғы жылдары Қазақстан Ресейге қосылу кезеңін қоса алғанда, өзінің өткенін теңгерімді және тарихи дәл көрсетуді ілгерілетудің маңыздылығын атап өтті. Сонымен қатар, заманауи оқулықтар оқушылардың сыни ойлауы мен тарихи санасының дамуын ынталандыруға арналған. Мысалы, 2018 жылғы 8-сыныпқа арналған Қазақстан тарихы оқулықтарында «Мектеп» және «Атамұра» баспаларында оқулықтың мазмұнына ой жүгіруге арналған сұрақтар да ұсынылған: *қазақ жерлерін отарлаудағы әскери бекіністердің рөлін талдаңыз? Неліктен Ресей Қазақстанды Азияға "кілт және қақпа" деп санады? Кіші жүз Тәуелсіздігінің жоғалуының себебі неде, тек патшалық Ресейдің субъектісі болғысы келетін кейбір қазақ билеушілерінің шешіміне байланысты болды сияқты және т. б.* [24]. Жалпы, осы оқулықтардың мазмұны бойынша айырмашылықтар байқалмайды, бірақ баяндау қазақ халқының бірегейлігін сақтауға баса назар аударатын Ұлттық құрылыс контекстінде жүріп жатыр. Мысалы, XVIII ғасырдағы қазақтардың ауызша халық шығармашылығына арналған тарауларда « XVIII ғасырда қазақтар ерекше ежелгі мәдениетті сақтауды жалғастырды...» деп түсіндіріледі [24, 43 б.]. Бұл қазақ халқының рухани мәдениетіне де, материалдық мәдениетіне де қатысты. Егер алдыңғы буын оқулықтарында бұл оқиға «Қазақстан және Ресей» (5-сыныпқа арналған оқулық, 2014 ж.) [25], «Қазақ-орыс қатынастары; Әбілқайырдың Ресей азаматтығын қабылдауының себептері мен салдары» (8-сыныпқа арналған оқулық, 2018 ж.) деп белгіленсе, онда 2019 жылғы оқулықта 10-сыныпқа арналған бұл «мемлекеттік егемендіктің жоғалуы» ретінде белгіленеді және мазмұнында «ұлттық мемлекеттік дамудың отарлық тәртібі мен өзіндік ерекшелігінің бұрмалануы» ерекше байқалады [26]. XVIII–XX ғасырлар кезеңіне арналған бүкіл бөлім «Тәуелсіздікке апарар жол және ұлттық мемлекеттіліктің жандануы» деп аталды, одан қазіргі заманғы әңгімелерде Қазақстанның қазіргі заманғы тарихы контекстіндегі Тәуелсіздік пен егемендік үшін күресті баса көрсететін ұлттық құрылысқа баса назар аударылады деген қорытынды жасауға болады. Бұл Ресей империялық саясаты жағдайында тілді, мәдениетті және жеке тұлғаны сақтау жөніндегі күш-жігерді талқылауды қамтиды.

1916 жылғы Ұлт-азаттық қозғалыс Ресей империялық саясатына қарсылық көрсетумен және автономия мен өзін-өзі анықтауға ұмтылумен сипатталатын Қазақстан тарихындағы бетбұрыс болды. XX ғасырдың басы Ресей империясының құрамына кірген Қазақстандағы Елеулі сілкіністермен ерекшеленді. Ресейдің отаршылдық саясаты, соның ішінде мәжбүрлі әскери қызмет, салық салу және жерді экспроприациялау қазақ халқының наразылығын тудырды. 1916 жылғы ұлт-азаттық қозғалысқа патшаның бірінші дүниежүзілік соғысқа қатысу үшін қазақ жігіттерінің көп бөлігін Ресей әскеріне «реквизициялау» туралы жарлығы себеп болды. Бұл саясат қазақ халқының терең наразылығын тудырып, жаппай наразылықтар мен көтерілістерге әкелді. Ресей билігі көтеріліске әскери күшпен жауап берді, нәтижесінде қатты қақтығыстар мен қуғын-сүргін болды. Көтеріліс басылғанына қарамастан,

1916 жылғы оқиғалар қазақ қоғамы үшін ұзақ мерзімді салдарға алып келді және ұлттық сананың өсуіне ықпал етті.

Тарихи оқиғаларды, соның ішінде 1916 жылғы көтерілісті бейнелеу уақыт өте келе саяси идеологиялардағы, білім беру саясатындағы және Ұлттық әңгімелердегі өзгерістерді көрсетеді. Кеңес заманында 1916 жылғы ұлт-азаттық қозғалыс жиі бұрмаланды, ең бастысы, Кеңестік оқулықтар тарихтың марксистік интерпретациясына баса назар аударды, 1916 жылғы ҰАҚ-ны қазақ халқының ұлттық азаттығы емес, таптық күрестің көрінісі ретінде бейнеледі (*жұмысшылар күресі, буржуазиялық ұлтшылдар, революциялық қозғалыстар және т. б.*) [16, 14-15 б.]. Сондай-ақ, кеңестік идеологияны қолдай отырып, алғашқы абзацтардан бастап *"Қазақстандағы жұмысшы қозғалысы алғашқы қадамдарынан бастап интер-националдық сипатқа ие болды, ал 1916 жылы Қазақ халқының патшалыққа қарсы алғашқы ірі ұлт-азаттық көтерілісі Социалистік революциямен тұйықталды"* деп атап өтілді [16, 14 б.]. 1916 жылғы ҰАҚ-қа қатысты тұжырымдар да өзгерді: егер 1974 жылғы оқулықтарда *"тыл жұмыстарына қазақтар, өзбектер, қырғыздар жіберілді..."* деп көрсетілсе, 1977 жылдың оқулықтарында *"оган қазақ халқын әскери материалдық-техникалық жабдықтау жұмыстарына жұмылдыру туралы патша жарлығы"*, алғашында *«реквизиция»* туралы арнайы айтылған [27].

Тәуелсіздік алғаннан кейін Қазақстан Тарихи қайта бағалау процесіне ұшырады. Оқулықтарда 1916 жылғы ұлт-азаттық қозғалыс елдің тәуелсіздік үшін күресінің бір бөлігі ретінде дәлірек және жанашырлықпен бейнеленді. 1993 ж. оқулықтарында М.Қозыбаевтың авторлығымен, сондай-ақ Ш.Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының Қазақстан тарихы бойынша оқулығында 1916 ж. ұлт-азаттық қозғалысы қазақтың бірегейлігі мен тәуелсіздікке деген ұмтылысын бекітудегі бетбұрыс кезең ретінде ұсынылады. Осы 2 оқулықтың себептері мен барысы туралы баяндаудың мазмұны ерекшеленбейді, алайда кейбір статистикалық мәліметтер әр түрлі: М. Қозыбаевтың оқулығында қазақтардан алынған жерлердің ауданы 40 млн га, тарих және этнология институтының оқулығында 45 млн га астам; реквизициялауға жататын адамдардың саны тиісінше 500 мың және 587 мыңды құрады [28]. «Қазақстан халықтарының революциялық таптық өзін-өзі тануының өсуі, ұлттық мүдделердің ортақтығы туралы хабардар болу және өзін күшпен сезіну» мәтініне баса назар аударылады [17, 17 б.]. 2000 жылы Қазақстан тарихы бойынша бес томдық жарық көрді, онда ұлт-азаттық қозғалыстың «қазақ халқының бостандық пен тәуелсіздік үшін барлық алдыңғы күресін қорытындылау» ретіндегі маңыздылығы атап көрсетілді [28, 639 б.]. Сондай-ақ, мәтінде ұлттық қайраткерлердің, әсіресе қазақ зиялыларының империялық саясатқа қарсылық көрсетудегі, қазақтарды тыл жұмыстарына шақыруды кейінге қалдырудағы, шақырылғандардың құқықтарын сақтаудағы және т.б. рөлі атап көрсетілген. Оқулықта 1916 жылғы патша жарлығына түсініктеме берілген – *«...жарлықта «жұмылдыру» емес, «реквизиция» деген сөз қолданылған, малды реквизициялау дегендей...»* [28, 638 б.], патша әкімшілігінің қазақ халқына қатысты әділетсіздігін атап көрсетті. Мазмұны бойынша 2000 жылғы 5 томдық 1993 жылғы оқулықтан айырмашылығы жоқ, сонымен қатар кейбір географиялық аймақтар қазақ тіліне аударылған (мысалы. Семиречье - Жетісу және т.б.). 2005 жылғы оқулықта 9-сыныпқа арналған ұлт-азаттық қозғалыс патшалықтың әскери отарлау саясатына үздіксіз қарсылықтың бөлігі ретінде ұсынылған, мазмұны хронологиялық, мәтінде 1993, 2000 жылдардағы оқулықтармен салыстырғанда өзгермеген көптеген күндер мен статистика келтірілген. Соған қарамастан, сол дәуірдің құжаттары да қосылды, олардың арасында А. Имановтың қолжазбалары және 1916 жылғы Жарлықтың мәтіні [19, 17–19 с.], сондай-ақ тарихи тұлғалар туралы қысқаша хабарламалар және олардың әңгімелерінде айтылған фотосуреттер бар [19, 20–22 с.]. 2010-шы жылдардағы қазіргі заманғы оқулықтарда мазмұндық бөлік іс жүзінде өзгерген жоқ, сондай-ақ қазақ халқының өзінің ұлттық бірегейлігін және автономияға деген ұмтылысын бекітудегі табандылығы мен табандылығы атап өтіледі. Алайда, бұл оқулықтарда қозғалыстың инклюзивті сипаты, оның этникалық қазақтар ғана емес, ұйғырлар, өзбектер, қырғыздар, дүнгендер және басқа этностардың өкілдері қатысқан «жалпыұлттық сипаты» да ерекшеленеді, бұл көпмәдениеттілік пен ұлттық бірлікті ілгерілету жөніндегі күш-жігерді көрсетеді [23, 79 б.]. Жеке параграфпен 1916 ж. ҰАҚ кейбір басшылары - А. Иманов, Ж. Мамбетов, Б. Ашикеев, У.Саурықов, А. Жанбосынов, К. Көкімбайұлы туралы «өз халқының тілектері мен оның тәуелсіздігі үшін күрескен» сияқты мәліметтер қосылды [23, 86–89 б.]. Бұл фактіні ұлттық батырларды іздеу және тану ретінде қарастыруға болады. 2018 жылғы оқулықта 9-сыныпқа арналған жеке параграфта ұлттық зиялы қауымның рөлі: оның қалыптасуы және Қазақстанның қоғамдық және саяси өміріне, оның ішінде 1916 жылғы ұлт-азаттық қозғалыс кезеңіне әсері айқындалады [24, 22–27 б.]. Жаңа оқулықтар «Қазақ» газеті мен «Айқап» журналы сияқты ұлттық баспасөздің даму үдерісін қамтыды, бірақ мазмұнының қалған жерлері бұрынғылардан ерекшеленбейді. 2019 жылғы оқулықта қозғалыс 1916 жылғы отаршылдыққа қарсы көтеріліс деп белгіленген, алайда жан-жақты қаралған жоқ және «дәстүрлі қоғамды реформалау

және қазіргі ұлттық мемлекет құру» атты ұлт-азаттық қозғалыстың екінші кезеңі бөліміне енгізілген [26, 168- 171 б.]. Осы тұрғыда қазіргі Қазақстандағы мемлекет құрудың векторын да байқауға болады.

Қазақстан тарихы бойынша оқулықтардың мазмұнын салыстырмалы талдау негізінде осы оқулықтардың ұлттық бірегейлікті қалыптастырудағы рөлі туралы бірнеше қорытынды жасауға болады:

Біріншіден, кеңестік перспективадан тәуелсізге көшу. Тәуелсіздіктің алғашқы кезеңінде (1991–2000 ж.) шығарылған оқулықтар Ресейдің империялық әрекеттерін Қазақстанның дамуы үшін пайдалы деп атап өткен Кеңес дәуіріндегі әңгімелерден алшақтауды белгіледі. Оның орнына жаңа оқулықтарда егемендіктің жоғалуы, қазақ халқының қиын әлеуметтік-экономикалық жағдайы және отаршылдық билікке қарсы тұру қозғалысы сияқты тарихи оқиғалардың күрделілігі мен теріс салдарын көрсететін анағұрлым сыни және теңдестірілген тәсіл қолданылды.

Екіншіден, уақыт өте келе қазіргі оқулықтар (2014–2024 жж.) қазақтың ұлттық қаһармандарын айшықтап, 1916 жылғы ұлт-азаттық қозғалысы сияқты тарихи оқиғаларды тәуелсіздік пен тұлғалық күрестегі бетбұрыс кезең ретінде көрсетуге күш салды. Бұл ауысым мемлекеттік құрылыстың және ерекше қазақстандық ұлттық бірегейлікті ілгерілетудің неғұрлым кең күн тәртібіне сәйкес келеді, өйткені ол білім алушыларға өз ұлтының егемендігі үшін күрескен батырлармен сәйкестендіруге және ұжымдық сананы қалыптастырудағы осындай түйінді сәттердің маңыздылығын түсінуге мүмкіндік береді. Баяндауды тарихи тұлғаларға бағыттап және сыртқы қысымға қарсы халықтың төзімділігіне баса назар аудара отырып, бұл оқулықтар оқушылардың бойында мақтаныш пен бірлік сезімін оятап, өз еліне деген берік сезімді тәрбиелеуге арналған.

Әрі қарай, соңғы оқулықтар тек ақпараттандыруға ғана емес, сонымен қатар оқушылар арасында сыни ойлау мен тарихи хабардарлықты ынталандыруға бағытталғанын байқауға болады. Олар оқушыларды тарихи іс-әрекеттің мотивтерін және отарлық саясаттың ұлттық дамуға әсерін талдауға шақыратын рефлексиялық сұрақтарды қамтиды. Бұл тәсіл Тарихи контекстті және оның қазіргі қоғамға әсерін тереңірек түсінуге бағытталған білім беру стратегиясын қамтиды.

Сондай-ақ ұлттық құрылысқа қарай баяндауыш байқалады. 2010-шы және одан кейінгі жылдары шыққан оқулықтарда егемендік үшін күреске, дәстүрлерді, тіл мен мәдениетті сақтауға, сондай-ақ Қазақстанның қазіргі заманғы дамуы контекстінде мемлекеттік құрылысқа баса назар аудара отырып, ұлттық құрылыс бойынша күш-жігерге баса назар аударылады. Бұл баяндау құрылымы қазіргі ұлттық бірегейлікті қалыптастырудағы тарихи сананың маңыздылығын көрсетеді.

Сонымен, кейінгі оқулықтар тарихи оқиғалардың инклюзивті сипатын мойындап, қазақтардың ғана емес, басқа этникалық топтардың да қатысуын атап өтті. Бұл ұлттық құрылыс контекстінде полиэтникалық халықтың ұлттық бірлігін ілгерілету жөніндегі күш-жігерді көрсетеді.

Осылайша, Қазақстан тарихы бойынша мектеп оқулықтарын зерделеу білім беру, тарихи сана, Оқу материалдары мен ұлттық бірегейлікті қалыптастыру арасындағы динамикалық байланыс туралы түсінік береді. Бұл зерттеуде осы оқулықтардың уақыт өте келе қалай дамығанына, кеңес дәуірінің идеологиялық әңгімелерінен мемлекеттік және ұлттық құрылыстың қазіргі заманғы векторына және қазақстандық жастар арасында тарихи сананы дамыту жөніндегі күш-жігерге сәйкес келетін неғұрлым егжей-тегжейлі және сыни көзқарастарға көшуге баса назар аударылады.

Қорытындылар. Қорытындылай келе, тарих өткен әңгімелер арқылы мемлекеттерге ортақ мұраны, құндылықтар мен ұмтылыстарды түсіндіруге көмектеседі. Бұл интерпретация халықтың әртүрлі топтары арасында қауымдастық пен тиесілік сезімін дамытуға, тарихи әңгімелер ұлттың шекарасын белгілей отырып, Ұжымдық ұлттық сананың қалыптасуы мен сақталуына ықпал етеді. Тарихи оқиғалар мен рәміздер ұлттық бірегейлік сезімін нығайта отырып, әлеуметтік топтар ішінде ұжымдық мәнге ие болады. Оқулықтар осы ұжымдық жадыны ұрпақтан-ұрпаққа жеткізуде және нығайтуда шешуші рөлді атқарады. Ұлт тарихын түсіну азаматтардың өзін-өзі анықтауы және олардың бірлігін нығайту үшін өте маңызды.

Мақалада келтірілген кешенді талдау негізінде Қазақстан тарихы бойынша мектеп оқулықтарының эволюциясы және олардың ұлттық бірегейліктің қалыптасуына әсері туралы бірнеше қорытынды жасауға болады.

Тәуелсіздіктің алғашқы кезеңіндегі оқулықтар кеңес дәуіріндегі әңгімелерден айтарлықтай алшақтау-ды белгіледі. Ресейдің империялық әрекеттерін пайдалы деп атап өтудің орнына, бұл оқулықтар сыни және теңдестірілген тәсілді қолданды.

Қазіргі заманғы оқулықтар, әсіресе 2010-шы жылдардан бастап, Ұлттық құндылықтар мен мұраттар-ды ілгерілету үшін Қазақстанның ұлттық батырларын жарықтандыруға бағытталған. Бұл ауысым ұлттық құрылысқа және мақтаныш сезімін, патриотизмді және т. б. насихаттауға бағытталған күш-жігерге сәйкес келеді.

2014 және одан кейінгі жылдары шыққан мектеп оқулықтары Ұлттық құрылыс жұмыстарына көп көңіл бөледі. Баяндау векторы Қазақстанның қазіргі даму траекториясы тұрғысынан ұлттық құрылысты қарастыра отырып, егемендік, дәстүрлерді, тіл мен мәдениетті сақтау үшін күресуге бағытталған. Бұл нарратив қазіргі ұлттық бірегейлікті қалыптастырудағы тарихи сананың маңызды ролін көрсетеді.

Пайданылған әдебиеттер тізімі:

1. Assmann J. *Das Kulturelle Gedächtnis: Schrift, Erinnerung Und Politische Identität in Frühen Hochkulturen*/ J. Assmann– Muenchen: Verlag C.H.Beck, 1992.– 344 p
2. Smith A.D. *National Identity*/ A. D. Smith – London: Penguin Books, 1991. –226 p.
3. Андерсон Б. *Воображаемые сообщества. Размышления об истоках и распространении национализма* / Пер. с англ. В. Николаева — Москва: КАНОН-пресс-Ц, 2001. — 288 с.
4. Хальбвакс М. *Социальные рамки памяти* / пер. с фр. С.Н. Зенкина. — М.: Новое издательство, 2007. — 348 с.
5. Ренан Э. *Что такое нация?*/ Ренан Э. *Лекция чит. в Сорбонне. 1886.* — 43 с
6. Adorno Th. *The Meaning of Working Through the Past, in Critical Models: Interventions and Catchwords*/ Th. Adorno – NY: Columbia University Press, 2005. – 448 p.
7. Wimmer A. *Nation Building: Why Some Countries Come Together While Others Fall Apart*/ A. Wimmer – Princeton: Princeton University Press, 2018. – 374 p.
8. Hobsbawm E. J., Ranger T. O. *The invention of tradition*/ E.J. Hobsbawm, T.O Ranger – Cambridge: Cambridge University Press. 1983. – 309 p.
9. Kissane C. *History Education in Transit: Where to for Kazakhstan?* // *Comparative Education.* – 2005. – №41(1). – 45–69 p.
10. Asanova J. *Teaching the canon? Nation-building and post-Soviet Kazakhstan's literature textbooks* // *A Journal of Comparative and International Education.* – 2007. – № 37(3). –325–343 p.
11. Fimyar O., Kurakbayev K. *“Soviet” in teachers’ memories and professional beliefs in Kazakhstan: points for reflection for reformers, international consultants and practitioners*// *International Journal of Qualitative Studies in Education.* – 20016. –№ 29(1). – 86–103 p.
12. Burkhanov A., Sharipova D. *New Narratives and Old Myths: History Textbooks in Kazakhstan* // *Nationalities Papers.* – 2023. 1-16 pp. – DOI: 10.1017/nps.2023.64
13. Dukeyev B. *Representation of the Kazakhstani famine (1931–33) in secondary school history textbooks, 1992–2021*// *Central Asian Survey.* – 2023. – №42(2). – 83–401 pp. DOI:10.1080/02634937.2022.2152778
14. Кадыржанов Р.К. *Этнокультурный символизм и национальная идентичность Казахстана* / Р.К. Кадыржанов – Алматы: Институт философии, политологии и религиоведения КН МОН РК, 2014. – 168 с.
15. *Об утверждении Инструкции по организации подготовки и издания учебной литературы для организаций образования – Приказ Министра образования и науки Республики Казахстан от 24 мая 2004 года № 454.* – ИПС "Әділет": https://adilet.zan.kz/rus/docs/V040002883_/links
16. Турлугулов Т.Т. *Рассказы по истории Казахской ССР. Пособие для IV класса*/ Перевод с каз.: Г.Ермекбаева. Алма-Ата: Мектеп, 1974. – 99 с.
17. *История Казахстана с древнейших времен до наших дней: Очерк* / [гл. ред. М. К. Козыбаев] – Алматы : Дәуір, 1993. – 416 с.
18. Касымбаев Ж.К. *История Казахстана: учебник для 9 класса русской школы*/ Министерство здравоохранения, образования и спорта Республики Казахстан. – Изд. 4-е. – Алматы :Рауан, 1999. – 224 с.
19. Аяган Б. Г., Шаймерденова М. Д. *Новейшая история Казахстана: учебник для 9 класса общеобразовательной школы* – Алматы: Атамұра, 2005. – 396 с.
20. Касымбаев Ж.К. *История Казахстана (XVIII в.-1914 гг.): учебник для 8 кл. общеобразовательной школы* / М-во образования и науки РК. – Алматы: Мектеп, 2004. – 245 с.
21. Калиева Е.Т., Койгелдиев М.К., Далаева Т.Т., Толеубаев А.Т., Касымбаев Ж.К. *История Казахстана: учебник для 10 кл. обществ.-гуманит. направления общеобразоват. шк.* / пер. с каз. С.Бакенова, Ф. Сугирбаева – М-во образования и науки РК. – Алматы : Мектеп, 2006. – 234 с.
22. Жолдасбаев С. *История Казахстана: учебник для 10 кл. естеств.- мат. направления общеобразоват. шк.* [пер. с каз. С. Бакенова, Ф. Сугирбаева] / М-во образования и науки РК... – Алматы : Мектеп, 2006. - 189 с.,
23. Касымбаев Ж.К. *История Казахстана (XVIII в.-1914 г.): учеб. для 8 кл. общеобразоват. шк.* / 2-е изд., перераб., доп.– Алматы : Мектеп, 2012. - 253 с.

24. Кабульдинов З. Е., Калиев Ж. Н., Бейсембаев А. Т. *История Казахстана (XVIII–XIX вв.). Учебн. Для 8(7) кл. общеобразоват. шк.* – Алматы: Ата-Мұра, 2018. – 208 с.
25. Абдуғұлова Б. К., Қапаева А. Т., Кенжебаев Г. К. *Рассказы по истории Казахстана: Учебник для 5 класса 11-летней общеобразовательной школы/ 2-е изд., перераб.* – Алматы: Алматыкітап баспасы, 2012. – 224 с.
26. Джандосова З. А. *История Казахстана. Учебник для 10 кл. общеобразоват. шк.* — Алматы: Мектеп, 2019. — 256 с.
27. Бекмаханов Е. Б., Бекмаханова Н. Е. *История Казахской ССР. Учебное пособие для 9–10 классов.* – Алма-Ата: Мектеп; 15-е изд, перераб. и доп. – 127 стр.
28. *История Казахстана с древнейших времен до наших дней: в 5 т./М-во образования и науки РК, Нац. акад. наук РК, Ин-т истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова, Ин-т археологии им. А.Х. Марғұлана, гл. ред. М.К. Козыбаев.* – Алматы : Атамұра, 2000. – 697 с.

References:

1. Assmann J. *Das Kulturelle Gedächtnis: Schrift, Erinnerung Und Politische Identität in Frühen Hochkulturen* / J. Assmann – Muenchen: Verlag C.H.Beck, 1992. – 344 p.
2. Smith A.D. *National Identity* / A.D. Smith – London: Penguin Books, 1991. – 226 p.
3. Anderson B. *Voobrazhaemye soobshchestva. Razmyshleniya ob istokakh i rasprostraneniі natsionalizma* [Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism] (KANON-press-Ts, Moscow 2001, 288 p.) [in Russian]
4. Khal'bvaks M. *Sotsial'nye ramki pamyati* [Social frames of memory] (Novoe izdatel'stvo, Moscow, 2007, 348 p.) [in Russian]
5. Renan E. *Chto takoe natsiya? Lektsiya chit. v Sorbonne* [What is a nation? Reading lecture at the Sorbonne] (Sorbonne, 1886, 43 p.) [In Russian]
6. Adorno Th. *The Meaning of Working Through the Past, in Critical Models: Interventions and Catchwords* / Th. Adorno – NY: Columbia University Press, 2005. – 448 p.
7. Wimmer A. *Nation Building: Why Some Countries Come Together While Others Fall Apart* / A. Wimmer – Princeton: Princeton University Press, 2018. – 374 p.
8. Hobsbawm E.J., Ranger T.O. *The invention of tradition* / E.J. Hobsbawm, T.O. Ranger – Cambridge: Cambridge University Press. 1983. – 309 p.
9. Kissane C. *History Education in Transit: Where to for Kazakhstan?* // *Comparative Education*. – 2005. – №41(1). – 45–69 p.
10. Asanova J. *Teaching the canon? Nation-building and post-Soviet Kazakhstan's literature textbooks* // *A Journal of Comparative and International Education*. – 2007. – № 37(3). – 325–343 p.
11. Fimyar O., Kurakbayev K. *“Soviet” in teachers' memories and professional beliefs in Kazakhstan: points for reflection for reformers, international consultants and practitioners*// *International Journal of Qualitative Studies in Education*. – 20016. – № 29 (1). – 86–103 p.
12. Burkhanov A, Sharipova D. *New Narratives and Old Myths: History Textbooks in Kazakhstan* // *Nationalities Papers*. – 2023. 1-16 pp. – DOI: 10.1017/nps.2023.64
13. Dukeyev B. *Representation of the Kazakhstani famine (1931–33) in secondary school history textbooks, 1992–2021* // *Central Asian Survey*. – 2023. – №42 (2). – 83–401 pp. DOI:10.1080/02634937.2022.2152778
14. Kadyrzhanov R.K. *Etnokul'turnyi simvolizm i natsional'naya identichnost' Kazakhstana* [Ethno-cultural symbolism and national identity of Kazakhstan] (Institut filosofii, politologii i religiovedeniya KN MES RK, Almaty, 2014, 168 p.) [in Russian]
15. *Ob utverzhdenii Instruksii po organizatsii podgotovki i izdaniya uchebnoi literatury dlya organizatsii obrazovaniya – Prikaz Ministra obrazovaniya i nauki Respubliki Kazakhstan ot 24 maya 2004 goda № 454.* – IPS "Adilet": https://adilet.zan.kz/rus/docs/V040002883_/links
16. Turlugulov T.T. *Rasskazy po istorii Kazakhskoi SSR. Posobie dlya IV klassa* [Stories on the history of the Kazakh SSR. Manual for IV class] (Mektep, Alma-Ata, 1974, 99 p.) [in Russian]
17. *Istoriya Kazakhstana s drevneishikh vremen do nashikh dnei: Ocherk* / [gl. red. M. K. Kozybaev] [History of Kazakhstan from ancient times to the present day: Essay] (Dəuir, Almaty 1993, 416 p.) [in Russian]
18. Kasymbaev Zh.K. *Istoriya Kazakhstana: uchebnik dlya 9 klassa russkoi shkoly* / Ministerstvo zdravookhraneniya, obrazovaniya i sporta Respubliki Kazakhstan [History of Kazakhstan: textbook for 9th grade of Russian school] (Rauan, Almaty, 1999, 224 p.) [in Russian]
19. Ayagan B.G., Shaimerdenova M.D. *Noveishaya istoriya Kazakhstana: uchebnik dlya 9 klassa obshcheobrazovatel'noi shkoly* [Contemporary history of Kazakhstan: textbook for 9th grade of secondary school] (Atamura, Almaty, 2005, 396 p.) [in Russian]

20. Kasymbaev Zh.K. *Istoriya Kazakhstana (XVIII v.-1914 gg.): uchebnik dlya 8 kl. obshcheobrazovatel'noi shkoly / M-vo obrazovaniya i nauki RK [History of Kazakhstan (XVIII century - 1914): textbook for 8th grade. secondary school]* (Mektep, Almaty, 2004, 245 p.) [in Russian]
21. Kalieva E.T., Koigeldiev M.K., Dalaeva T.T., Toleubaev A.T., Kasymbaev Zh.K. *Istoriya Kazakhstana: uchebnik dlya 10 kl. Obshchestv.-gumanit. napravleniya obshcheobrazovatel'noi shkoly / M-vo obrazovaniya i nauki RK [History of Kazakhstan: textbook for 10th grade society - humanist directions of general education school]* (Mektep, Almaty 2006, 234 p.) [in Russian]
22. Zholdasbaev S. *Istoriya Kazakhstana: uchebnik dlya 10 kl. estestv. -mat. napravleniya obshcheobrazovatel'noi shkoly / M-vo obrazovaniya i nauki RK [History of Kazakhstan: textbook for 10th grade. natural mat. directions of general education school]* (Mektep, Almaty, 2006, 189 p.) [in Russian]
23. Kasymbaev Zh.K. *Istoriya Kazakhstana (XVIII v.-1914 g.): ucheb. dlya 8 kl. obshcheobrazovatel'noi shkoly [History of Kazakhstan (XVIII century - 1914): textbook for 8th grade general education school]* (Mektep, Almaty 2012, 253 p.) [in Russian]
24. Kabul'dinov Z.E., Kaliev Zh.N., Beisembaev A.T. *Istoriya Kazakhstana (XVIII–XIX vv.). Uchebn. Dlya 8(7) kl. obshcheobrazovatel'noi shkoly [History of Kazakhstan (XVIII–XIX centuries). Educational For 8(7) grades general education school]* (Ata-Myra, Almaty, 2018, 208 p.) [in Russian]
25. Abdugulova B.K., Kapaeva A.T., Kenzhebaev G.K. *Rasskazy po istorii Kazakhstana: Uchebnik dlya 5 klassa 11-letnei obshcheobrazovatel'noi shkoly [Stories on the history of Kazakhstan: Textbook for 5th grade of 11-year secondary school]* (Almatykitap baspasy, Almaty, 2012, 224 p.) [in Russian]
26. Dzhandosova Z.A. *Istoriya Kazakhstana. Uchebnik dlya 10 kl. obshcheobrazovatel'noi shkoly [History of Kazakhstan. Textbook for 10th grade. general education school]* (Mektep, Almaty, 2019, 256 p.) [in Russian]
27. Bekmakhanov E.B., Bekmakhanova N.E. *Istoriya Kazakhskoi SSR. Uchebnoe posobie dlya 9–10 klassov [27. History of the Kazakh SSR. Textbook for grades 9–10]* (Mektep, Ima-Ata, 1977, 127 p.) [in Russian]
28. *Istoriya Kazakhstana s drevneishikh vremen do nashikh dnei: v 5 t. [History of Kazakhstan from ancient times to the present day]* (Atamyra, Almaty, 2000, 697 p.) [in Russian].